

## نگاهی به ابعاد تربیتی - روان شناختی زیارت بقیع

مجتبی حیدری<sup>۱</sup>

### چکیده

قبرستان بقیع قدیمی ترین و مهم ترین قبرستان های مسلمانان است که گروه عظیمی از بزرگان اسلام در آن به خاک سپرده شده اند و از این رو عموم مسلمانان نسبت به زیارت آن اهتمام دارند. زیارت قبرستان بقیع بدون شک یک عمل دینی و عبادی است. اما این عمل فقط در این بعد خلاصه نمی شود. ویژگی های خاص قبرستان بقیع و نیز توجه مسلمانان به آن، این قبرستان را از ابعاد دیگری نیز برخوردار ساخته است که یکی از ابعاد مهم آن بُعد تربیتی - روان شناختی است. شناخت تأثیرات روان شناختی حج کنار ابعاد دینی آن، راه را برای بهره گیری هر چه بیشتر از زیارت بقیع در جامعه اسلامی باز می کند و امکان تحلیل ابعاد تربیتی - روان شناختی دیگر زیارت ها را نیز فراهم می کند.

مهم ترین کارکردهای تربیتی - روان شناختی زیارت قبرستان بقیع، که نویسنده در این تحقیق آنها را یافته است، عبارتند از: عبرت گیری از مدفونان در بقیع، یادآوری مصائب بزرگ تاریخ اسلام، ابراز محبت نسبت به خاندان پیامبر ﷺ به ویژه بدون اسباب و عوامل مادی برانگیختن اندوه شیعیان، قدردانی از بزرگان اسلام، احساس افتخار و نیز کوچکی برابر اصحاب پیامبر ﷺ و بزرگان اسلام، جلب توجه به گذشته

۱. دکترای روان شناسی، عضو گروه اخلاق و اسرار پژوهشکده حج و زیارت. m.heidari@gmail.com

در مسیر آینده، بیدارکننده مسلمانان، احیاگر روحیه فداکاری در راه دین، تقویت احساس نفرت و انزجار نسبت به دشمنان اسلام، تقویت اتحاد جهان اسلام، آشکارکننده زشتی تحجر و جمود. بنابراین در توجه به بقیع نباید صرفاً به تأثیر زیارت آن در اجر و ثواب اخروی اکتفا کرد. مسلمانان می‌توانند از این عمل برای تحقق اهداف عالی اسلام بهره گیرند.

### کلیدواژه‌ها:

قبرستان بقیع، زیارت بقیع، ابعاد تربیتی - روان شناختی.

### مقدمه

قبرستان بقیع، قبرستانی مقدس برای عموم مسلمانان است. در این قبرستان عده‌ای از بزرگان اسلام همچون چهار امام بزرگوار شیعیان، همسران و دختران پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، تعدادی از شهدای احد، ابراهیم فرزند رسول خدا صلی الله علیه و آله، تعداد زیادی از اصحاب پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله (مانند: اسعد بن زراره، عثمان بن مظعون، سعد بن معاذ و...) در خاک خفته‌اند. از این رو قبرستان بقیع همواره مورد احترام مسلمانان بوده است.

صبحگاهان و عصر هنگام که در قبرستان بقیع گشوده می‌شود، نمازگزاران مسجدالنبی صلی الله علیه و آله به زیارت آن می‌شتابند و برقبور آن بزرگان حاضر می‌شوند. طبق روایات و گزارش‌های تاریخی، رسول خدا صلی الله علیه و آله به بقیع عنایتی ویژه داشت. برخی شب‌ها حضرت به آنجا می‌رفت و به اهل بقیع سلام می‌داد و برای آنها از خداوند آمرزش می‌طلبید. الفاظ و عبارات دعای آن حضرت در منابع حدیثی نقل شده است؛ از جمله در روایتی عایشه، همسر پیامبر، گفته است: برخی شب‌ها پیامبر به بقیع می‌رفت و برای دفن شدگان آن این‌گونه طلب استغفار می‌کرد:

السَّلَامُ عَلَيْكُمْ دَارَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ وَ أَتَاكُمْ مَا تُوعَدُونَ غَدًا مُؤَجَّلُونَ؛ وَإِنَّا  
 إِن شَاءَ اللَّهُ بِكُمْ لَاحِقُونَ؛ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِأَهْلِ بَقِيعِ الْغَرْقَدِ. (مسلم بن حجاج،  
 ۱۴۱۲ق، ج ۲، ص ۶۶۹)

درود بر شما [مدفونان در] خانه گروهی مؤمن و خداوند آنچه را برای فردای  
 شما وعده داده، به زودی به شما خواهد داد و ما نیز به خواست خدا به شما  
 خواهیم پیوست. خدایا، اهل بقیع غرقد را بیامرز.

ائمه اطهار علیهم السلام نیز برای قبرستان بقیع ارزش و اهمیت خاصی قائل بودند. آنها  
 فراوان به بقیع آمدوشد داشتند و از سرتعظیم و احترام به بقیع می‌نگریستند و سیره  
 خویش را فراراه پیروان خود در آینده تاریخ قرار دادند. (ر.ک. مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۴۳،  
 ص ۱۷۷ و ج ۴۴، ص ۱۵۰).

قبرستان بقیع به دلیل جایگاه آن نزد پیروان دین اسلام یقیناً از بُعد دینی برخوردار  
 است و می‌توان از این جنبه به آن پرداخت. اصولاً بسیار سخت است که درباره بقیع  
 سخن بگوییم و بُعد دینی آن را در نظر نداشته باشیم.

کنار بُعد دینی قبرستان بقیع، بُعد تربیتی - روان شناختی آن نیز حائز اهمیت است.  
 این قبرستان به دلیل ویژگی‌های خاص خود و جایگاهی که نزد مسلمانان دارد، از  
 جنبه روان شناختی قوی‌ای برخوردار است. قبرستان بقیع بسیاری از بزرگان اسلام را  
 در خود جای داده است و به همین دلیل احساسات، عواطف و هیجانات مسلمانان  
 را با خود همراه کرده است؛ همه اینها به بعد روان شناختی انسان‌ها مربوط می‌شود.

با وجود اهمیت بُعد تربیتی - روان شناختی زیارت بقیع، بررسی‌ها نشان داد  
 که تا کنون با این نگاه هیچ تحقیقی انجام نگرفته است. درباره زیارت به طور کلی  
 یک سری پژوهش با نگاه روان شناختی انجام گرفته، اما بقیع قبرستانی است با

ویژگی های خاص که آن را از سایر قبرستان ها جدا می کند و این امر لزوم بررسی آن را به طور اختصاصی ایجاب می کند.

با این توضیح و به دلیل مطرح بودن جنبه های تربیتی - و روان شناختی قبرستان بقیع و به ویژه ارتباط این دو جنبه به یکدیگر، در این مقاله نویسنده به بررسی ابعاد تربیتی - روان شناختی زیارت قبرستان بقیع با روش توصیفی تحلیلی پرداخته است.

### زیارت بقیع و محبت به خاندان رسول خدا ﷺ

قرآن کریم و روایات مسلمانان را به دوست داشتن اهل بیت ﷺ فرامی خوانند؛ چنان که قرآن کریم می فرماید:

﴿قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى﴾ (شوری: ۲۳)

بگواز شما [در برابر ابلاغ رسالتم] هیچ مزدی جز مودت نزدیکان (اهل بیت) را نمی خواهم.

زید بن ارقم (از اصحاب رسول خدا ﷺ) می گوید: نزد پیامبر در مسجدالنبی ﷺ نشسته بودم که فاطمه ﷺ به همراه فرزندان حسن و حسین ﷺ از خانه خود خارج شد و به حجره رسول خدا ﷺ آمد. سپس علی ﷺ وارد شد. پیامبر اکرم ﷺ به سمت من روی گرداند و فرمود:

مَنْ أَحَبَّ هَؤُلَاءِ فَقَدْ أَحَبَّنِي وَمَنْ أَبْغَضَ هَؤُلَاءِ فَقَدْ أَبْغَضَنِي. (اربلی، ۱۳۸۱ق، ج ۱، ص ۵۲۵)

کسی که اینان را دوست بدارد مرا دوست داشته و کسی که آنان را دشمن بدارد مرا دشمن داشته است.

همچنین امام صادق ﷺ فرمود:

مَنْ عَرَفَ حَقَّنَا وَأَحَبَّنَا فَقَدْ أَحَبَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى. (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۸، ص ۱۲۹)

کسی که حق ما را بشناسد و ما را دوست بدارد، خدای متعال را دوست داشته است.

زائران قبرستان بقیع، به ویژه شیعیان، هنگام ورود به آن مکان مقدس با مزارهای مقدس چهار امام بزرگوار خود روبه رو می شوند. آنان این امامان را دوست دارند و خود را پیرو آنان می دانند. زائران سال ها آرزو داشته اند که به زیارت آن بزرگواران نائل شوند و اکنون خود را کنار مرقد های مطهر آنان می بینند. به یاد مصائب و ستم هایی که بر آنان شده است می افتند و بی اختیار اشک بر دیدگان شان جاری می شود. در این حالت محبت اهل بیت در وجودشان زبانه می کشد؛ به ویژه وضعیت نامناسب قبرهای مطهر که هیچ بارگاه و صحن و سرایی ندارند، ابراز آثار محبت همچون گریه و مناجات با ایشان را افزایش می دهد.

محبت خالصانه و صادقانه به اهل بیت علیهم السلام بر صفا و پاکی زائران می افزاید، میل به دعا و عبادت و راز و نیاز با خدا را در آنان تقویت می کند، زنگارهای گناه را از دل های آنان می زداید، آنان را به خدا نزدیک تر می کند و بر آرامش و امنیت روانی آنان می افزاید.

### بقیع یادآور مصائب بزرگ مسلمانان

بقیع یادآور حوادث تاریخ اسلام، به ویژه حوادث تلخ آن، است. ائمه مدفون در بقیع ما را به یاد ستم هایی که بر پیشوایان اسلام شده است می اندازد.

- مرقد امام حسن علیه السلام ما را به یاد ستم هایی که بر آن حضرت وارد شد و به دست معاویه مسموم و به شهادت رسید، می اندازد.

- مرقد مطهر امام زین العابدین علیه السلام، شیعیان را به یاد کربلا و شهادت امام حسین علیه السلام و اسارت خاندان آن حضرت، از جمله امام زین العابدین علیه السلام، می اندازد و

داغ آنان را تازه می‌کند.

- مرقد مطهر امام باقر و امام صادق (علیه السلام) زائران آن دو بزرگوار را به یاد زحمات ایشان در راه گسترش آموزه های اسلام ناب و تلاش های آنان در راه زنده کردن تشیع پس از دوران خفقان اموی می‌اندازد و باعث احساس خضوع و تواضع نسبت به ایشان می‌شود.

- بیت الأحزان (که نزدیک مقابر ائمه بقیع (علیه السلام) قرار دارد) شیعیان را به یاد غصب خلافت امیرالمؤمنین (علیه السلام) پس از رحلت پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) و ستم هایی که در این راه بر حضرت زهرا (علیه السلام) وارد شد، می‌اندازد و اندوه آنان را مضاعف می‌کند.

- مدفن همسران پیامبر (صلی الله علیه و آله)، جنگ جمل (به فرماندهی عایشه) با امام علی (علیه السلام) و حوادث تلخ پس از آن را به یاد می‌آورد و غم آن دل آدمی را می‌فشارد. همچنین شیعیان را به یاد ام سلمه (همسر گرامی پیامبر) که هنگام شهادت امام حسین (علیه السلام) تبدیل شدن خاک کربلا به خون را مشاهده کرد، می‌اندازد.

- مدفن ابراهیم، فرزند رسول خدا (صلی الله علیه و آله)، افراد را به یاد زندگی رسول خدا (صلی الله علیه و آله) و اندوه آن حضرت در غم از دست دادن فرزندش می‌اندازد.

- مدفن برخی از شهدای احد جنگ غم انگیز احد و شهادت حمزه سیدالشهدا و گروهی از اصحاب پیامبر (صلی الله علیه و آله) را به یاد می‌آورد.

- مدفن شهدای حره تاریخ لشکرکشی یزید ملعون به فرماندهی مسلم بن عقبه به مدینه و خونریزی ها و جنایت های آنان را یادآور می‌شود.

- قبرام البنین حوادث کربلا و شهادت حضرت ابوالفضل (علیه السلام) را به یاد می‌آورد.

مشاهده می‌شود که بقیع یادآور تاریخ مفصل و پرماجرای اسلام از زمان حیات پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) تا سال های پس از آن است و از هر زخمی که بر پیکر اسلام وارد شده،

نشانه‌ای از آن را می‌توان در بقیع مشاهده کرد. از این رو نمی‌توان از کنار آن بی‌اعتنا گذشت.

قبرستان بقیع حامل پیام‌های مهمی برای مسلمانان است. آنان را به اندیشه واهی دارد، اجازه عبور بی‌تأمل از کنار آن را از افراد می‌گیرد و بروح و روان افراد تأثیر می‌گذارد. این تأثیر گاهی مثبت و جانفزا و گاهی منفی و جانگداز است. زیارت برخی از قبور احساسی خوشایند و روح‌فزا و زیارت برخی دیگر احساسی ناخوشایند و ناراحت‌کننده به افراد می‌دهد. برخی احساس محبت آدمی نسبت به آنان و دیگر اولیای الهی را تقویت می‌کنند و برخی با یادآوری حوادث سخت و زیانبار، کدورت و اندوه بروان آدمی می‌نشانند. اینها برای زائران بقیع درس‌آموز و راهنمای آنان در حیات فردی و اجتماعی است. یادآوری دردها و مصیبت‌های عالم اسلام، به ویژه در صدر اسلام، می‌تواند راه درست را فراروی مسلمانان قرار دهد و مانع از انحراف به سوی کژراهه شود.

### قدردانی از خدمات و فداکاری‌های بزرگان صدر اسلام

احترام به قبور گذشتگان، به خصوص قبور بزرگان، سابقه‌ای بسیار طولانی دارد. از هزاران سال پیش مردم جهان امواتشان را گرمی می‌داشتند و به قبور آنها احترام می‌گذاشتند. زیارت قبور بزرگان اسلام و صحابه رسول خدا ﷺ نیز نوعی احترام به آنان و تشکر و قدردانی از ایشان است و از این جهت کاری ارزشمند به حساب می‌آید. به فرموده امام سجاده (ع):

وَأَمَّا حَقُّ ذِي الْمَعْرُوفِ عَلَيْكَ فَإِنَّ تَشْكُرَهُ وَتَذْكُرُ مَعْرُوفَهُ وَتَكْسِبُهُ الْمَقَالَةَ الْحَسَنَةَ وَتُخْلِصَ لَهُ الدُّعَاءَ فِيمَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ فَإِذَا فَعَلْتَ ذَلِكَ كُنْتَ قَدْ شَكَرْتَهُ سِرًّا وَعَلَانِيَةً. (شیخ صدوق، ۱۴۱۳ق، ج ۲، ص ۶۲۲)؛

حق کسی که به تونیک می‌کند این است که از او تشکر کنی و نیکی اش را به زبان آوری و از وی به خوبی یاد کنی و میان خود و خداوند عزوجل برایش خالصانه دعا کنی. اگر چنین کنی بی‌گمان پنهانی و آشکارا از او تشکر کرده باشی.

اصحاب رسول خدا ﷺ و بزرگان صدر اسلام در آغاز ظهور اسلام، حضرت رایاری کردند، در راه او و هدفی که دنبال می‌کرد زجر و سختی کشیدند، فقر و مشکلات اقتصادی را تحمل کردند و بسیاری از آنان جان خود را بر سر این راه گذاشتند. آنان امروز در اعلیٰ علین جای دارند و مقرب درگاه خدای متعال هستند. بدین ترتیب زیارت آنان احترام به مجاهدان راه خدا و تشکر و قدردانی از آنان است و از این جهت کاری ارزشمند و عملی صالح به حساب می‌آید. خداوند مؤمنانی را که نسبت به سابقین در اسلام حس قدرشناسی دارند، این‌گونه ستایش می‌کند:

﴿وَالَّذِينَ جَاءُوا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ﴾ (حشر: ۱۰)

[همچنین] کسانی که بعد از آنها (مهاجران و انصار) آمدند و می‌گویند: «پروردگارا، ما و برادرانمان را که در ایمان بر ما پیشی گرفتند بیامرز و در دل‌هایمان حسد و کینه‌ای نسبت به مؤمنان قرار مده! پروردگارا، تو مهربان و رحیمی!

زیارت بقیع، احساس افتخار و احساس کوچکی در برابر مسلمانان صدر اسلام  
زیارت قبرستان بقیع فقط زیارت اهل قبور و فاتحه خواندن بر بزرگان اسلام و اصحاب رسول اکرم ﷺ نیست. زیارت بقیع مروری بر گذشته تاریخ اسلام و حوادث تلخ و شیرین آن است.

زیارت قبرستان بقیع زائران فهیم و دقیق را به یاد گذشته پرافتخار مسلمانان در آثار ظهور اسلام می‌اندازد. در زمان حیات پیامبر اکرم ﷺ مسلمانان با پیروی از آن حضرت و فداکاری و جانفشانی در راه اسلام، پیشرفت‌های خارق‌العاده‌ای را برای اسلام رقم زدند و دین خدا را در اکثر مناطق جزیره‌العرب حاکم کردند.

بعد از پیامبر اکرم ﷺ نیز تا یکی دو قرن این پیشرفت ادامه داشت و مسلمانان، اکثر مناطق آباد آن روز جهان را به تصرف خود درآوردند. این مطلب همچنین درباره پیشرفت‌های علمی، فرهنگی و تمدنی نیز صادق است. مسلمانان در طول یکی دو قرن توانستند پیش‌روترین تمدن را بنیان نهند و تا قرن‌ها بر همه ملت‌های جهان سروری کنند. داشتن چنین پیشینه درخشانی به زائران قبرستان بقیع، که با مشاهده قبور بزرگان اسلام در بقیع تحت تأثیر قرار گرفته‌اند، احساس غرور و افتخار می‌دهد. آنان به خود می‌بالند که پیرو چنین آیین بزرگی هستند که این انسان‌های بزرگ در دامان آن پرورش یافته‌اند.

اما از سوی دیگر امروزه مسلمانان آن شکوه و جلال گذشته را از دست داده‌اند و با مشکلات فراوان در زمینه‌های گوناگون دست و پنجه نرم می‌کنند و این همه عمدتاً به دلیل قصورها و تقصیرهایی است که از آنان سرزده است. با این وضع مسلمانان در مواجهه با قبور بزرگان اسلام در قبرستان بقیع، سرافکنده و خجالت‌زده می‌شوند؛ چراکه نتوانسته‌اند آن میراث عظیم را به درستی محافظت کنند. آنان چگونه می‌توانند به قبور شهدای احد (در قبرستان بقیع) و نیز قبور عثمان بن مظعون، جابر بن عبدالله انصاری، مقداد بن اسود، عبدالله بن مسعود، سعد بن معاذ، ابوسعید خدری و بسیاری دیگر از اصحاب پیامبر اکرم ﷺ بنگرند و از وضعیت موجود مسلمانان در جهان احساس شرمندگی نداشته باشند؟! اینان هرآنچه در توان داشتند در راه عزت

اسلام و یاری پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به کار بردند و چه مرارت ها تحمل کردند. اکنون میراث عظیم اسلامی در معرض تهدید دشمنان قرار دارد و دچار مشکلات عظیمی است. از این روزائران قبرستان بقیع، از این جهت باید شرمنده اصحاب پیامبر باشند.

باید راهی برای برون رفت از این وضع پیدا کرد. حج و سرزمین وحی محل اجتماع مسلمانان است. در آن اجتماع بزرگ آنان می توانند به چاره جویی پردازند و راه های موجود برای رفع مشکلات، جبران عقب ماندگی ها و غلبه بردشمنان را بررسی کنند تا شرمنده پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و اصحاب بزرگوار ایشان نمانند.

### بقیع، مکان عبرت

نکته مهم درباره بقیع درس عبرت از قبور خاموش اما گویای خفتگان در بقیع و زدودن زنگار غفلت از آئینه قلب انسان و بیداری و هشیاری برابر زرق و برق تخریرکننده دنیا و کاستن از سیطره هوا و هوس هاست. زیارت بقیع زمینه ساز عبرت گیری از گذشته است. بقیع هم آرامگاه انسان های پاک و بزرگی است که در زندگی و تصمیمات خود، قدمی به خطا برنداشتند (همچون ائمه بزرگوار شیعه و اصحاب بزرگواری مانند جابر بن عبدالله انصاری، عثمان بن مظعون و...) و هم شامل افرادی است که گاه خطاهایی از آنان سرزد که برای خود ایشان و نیز سرنوشت امت اسلامی آثار سوئی در برداشت و امروز از آنان چندان به نیکی یاد نمی شود. اینجاست که باید از سرنوشت و تاریخ آنان عبرت گرفت.

زیارت بقیع و بزرگان خفته در بقیع به ما می آموزد که برای کسب سعادت ابدی در مسیر حق و حقیقت ثابت قدم بمانیم و مانند کسانی نباشیم که بعد از عمری تلاش در راه خدا از این مسیر جدا شدند و به کج راه رفتند و امروز بعد از گذشت بیش از هزار سال از آن دوران، کسی از آنان به نیکی یاد نمی کند. امام علی علیه السلام می فرماید:

«شما را به تقوای الهی سفارش می‌کنم... و با آن به پیشواز مرگ روید و از کسانی که آن را فرو گذاشتند، عبرت گیرید و مبادا مایه عبرت کسانی شوید که راه تقوا در پیش می‌گیرند». (شریف‌الرضی، ۱۴۱۴ق، ص ۲۸۴)<sup>۱</sup>

### زیارت ائمه بقیع بدون دخالت اسباب و زیورات مادی

شیعیان انگیزه و همت بالایی در باشکوه‌سازی و زیباسازی مرقد‌های مطهر اهل بیت علیهم‌السلام دارند و این کار را تعظیم شعائر الهی می‌دانند که خداوند آن را نشانه تقوا معرفی می‌کند: «وَمَنْ يُعْظَمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ»؛ «و هر کس شعائر الهی را بزرگ دارد، این کار نشانه تقوای دلهاست». (حج: ۳۲)

زائران آن مرقد‌های مطهر نیز در آن فضاها نورانی و زیبا به زیارت و عبادت می‌پردازند. بارگاه‌های مجلل و صحن و سراهای بسیار زیبا و چشم‌نواز، دل‌هردوست‌دار اهل بیت علیهم‌السلام را می‌رباید و میل و انگیزه او را برای زیارت و ساییدن پیشانی بر آستان آن بزرگان صدچندان می‌کند.

با وجود مزایایی که برای زیبا و باشکوه‌سازی مرقد‌های مطهر اهل بیت علیهم‌السلام شمرده می‌شود، می‌توان برای آن عیب و ایرادی هم وارد دانست و آن اینکه زیبایی‌ها و نورافشانی‌های ظاهری نظر هرانسانی را به خود جلب می‌کند و این امری کاملاً طبیعی است. اما زائران دو دسته‌اند: اکثر آنان با قرار گرفتن در آن فضاها زیبا و جذاب، از این ظاهر به عالم معنا منتقل می‌شوند و حس معنوی خاصی پیدا می‌کنند. اما درباره برخی از زائران این مطلب صادق نیست. این افراد به دلیل ظاهربین بودن، با قرار گرفتن در آن فضای مملو از نورافشانی‌ها و زیبایی‌ها به همان ظواهر مشغول می‌شوند و از خود زیارت‌شونده عظیم‌القدر غافل می‌شوند و با او ارتباط برقرار نمی‌کنند.

۱. «عِبَادَ اللَّهِ أَوْصِيكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ... وَ بَادِرُوا بِهَا الْحِمَامَ وَ اعْتَبِرُوا بِمَنْ أَصَاعَهَا وَ لَا يَغْتَبِرَنَّ بِكُمْ مَنْ أَطَاعَهَا».

برخی نیز چنین آموخته‌اند که با توجه به زیبایی‌های بارگاه‌ها مشغول زیارت شوند و اگر این زیبایی‌ها و شکوه و جلال نباشد، در توجه به معصوم ناتوانند. بنابراین هرچند بارگاه‌های باشکوه بزرگان دین تأثیرروانی بالایی در جذب انسان‌ها به آن مکان‌های مقدس دارد، اما در عین حال می‌تواند در افراد ظاهربین و سطحی موجب غفلت شود و مانع از تأمل و تفکر در جایگاه والای اولیای الهی و برقراری ارتباط با آنان شود. این نکته منفی درباره مرقد‌های مطهر اهل بیت (علیهم‌السلام) در قبرستان بقیع وجود ندارد.

تا پیش از حاکمیت آل سعود بر حرمین شریفین مرقد‌های مطهر اهل بیت (علیهم‌السلام) و دیگر بزرگان اسلام در قبرستان بقیع، از قبه و بارگاه‌های زیبا و باشکوهی برخوردار بودند. پس از حاکمیت فرقه وهابیت، این بناهای زیبا و چشم‌نواز را تخریب کردند و حتی اجازه نصب سنگ قبر روی مزارها را نداده‌اند. این وضعیت، دل هر زائر دوست دار اهل بیت را می‌آزارد و قلب او را فشار می‌دهد.

با این وجود و با توجه به عوارضی که برای زیباسازی‌های مراقد مطهر برشمردیم، می‌توان از جنبه‌ای با دید مثبت به این وضعیت نگریست. امروزه در قبرستان بقیع هیچ عامل مادی که زائران را به خود مشغول کند و از توجه به ائمه بزرگوار (علیهم‌السلام) باز دارد، وجود ندارد. در این وضعیت که صحن و سرای جذاب و نورانی وجود ندارد، هرچند تمرکز توجه به ایشان نیز قدری دشوار می‌شود، اما در این صورت عواملی که باعث پرت شدن حواس افراد و غفلت از ائمه بزرگوار (علیهم‌السلام) می‌شد، به کنار رفته‌اند؛ بدین ترتیب زائران می‌توانند بدون هیچ عامل مزاحمی به زیارت بپردازند. همچنین زائران می‌توانند توجه به اهل بیت (علیهم‌السلام) و ابراز محبت به آن پیشوایان عظیم‌القدر را بدون توجه به اسباب و علل مادی تمرین کنند.

### بقیع، برانگیزاننده غم و اندوه مسلمانان، به ویژه شیعیان

قبرستان بقیع یادآور مصائبی است که بر مسلمانان وارد شده است. با این حال جدیدترین مصیبت، تخریب بارگاه ائمه شیعه و وضعیت اسفبار قبور آن بزرگواران است. این وضعیت را که وهابیان متحجر حاکم بر حجاز و حرمین شریفین به وجود آوردند، دل هر زائر دوست دار اهل بیت (علیهم السلام) را می آزارد.

حضور در آن مکان مقدس زائران آن بزرگواران، به ویژه شیعیان اهل بیت (علیهم السلام)، را به یاد مظلومیت امامان معصومشان می اندازد و غم سنگینی بر دل آنان می نشاند. مرقد های مطهر سایر امامان شیعه از بارگاه زیبا و باشکوه برخوردارند؛ به گونه ای که دل هر زائری را می ربایند و به آنان آرامش می دهند. اما این مطلب درباره مرقد های مطهر امامان چهارگانه بقیع برعکس است. وضعیت بارگاه آن بزرگواران به گونه ای است که نه تنها بر اندوه ناشی از مظلومیت ایشان سرپوش نمی گذارد، بلکه بر این ناراحتی می افزاید و غم زائران را مضاعف می کند.

به هر حال اثر روانی زیارت بقیع برای عموم شیعیان، عبارت است از اندوه و تأثر عمیقی که بر روح و روان زائران عارض می شود و قلب آنان را فشار می دهد. گریه و ناله شیعیان کنار مرقد های مطهر اهل بیت (علیهم السلام) بقیع، برای مظلومیت ایشان است که با توجه به وضعیت ناراحت کننده قبر های آنان، نه تنها التیام نیافته، بلکه بر این اندوه نیز افزوده شده است.

### بقیع، توجه به گذشته در مسیر آینده

معروف است که می گویند گذشته چراغ راه آینده است. تاریخ و سرگذشت پیشینیان می تواند موجب عبرت و تجربه آموزی ما شده و ما را در مسیر دست یابی به آینده مطلوب کمک کند. دانستن گذشته، به حال و آینده ریشه می دهد و آنها را

در زمین تاریخ غرس می‌کند و از تلاطم‌ها و انحراف‌ها مصون می‌دارد. مطالعه تاریخ انسان را مانند فرد مسنی می‌سازد که فرازونشیب زیادی را در زندگی مشاهده کرده است. امام علی علیه السلام در نامه خود به امام حسن علیه السلام می‌نویسد:

پسرم، اگرچه من به اندازه همه کسانی که پیش از من بوده‌اند نزیسته‌ام اما در کارهای آنان به دقت نگریستم و در اخبارشان تفکر کردم و در آثار آنها به سیر و سیاحت پرداختم؛ به گونه‌ای که همچون یکی از آنان شدم؛ بلکه گویا در اثر آنچه از تاریخ آنها به من رسیده با همه آنان از اول تا آخر بوده‌ام. پس قسمت زلال زندگی آنان را از قسمت تاریکش و سود آن را از زیانش باز شناختم.

(شریف الرضی، ۱۴۱۴ق، نامه ۳۱، ص ۳۹۴-۳۹۳)<sup>۱</sup>

حضور در قبرستان بقیع و زیارت مرقدهای بزرگان پیشین اسلام، آدمی را به یاد گذشته و آنچه بر مسلمانان در گذشته رفته می‌اندازد. کردار مسلمانان صدر اسلام از ذخایر و منابع مهم در اختیار مسلمانان امروز است تا با بررسی آنها چراغ راهی برای امروز و فردای خود داشته باشند و آینده خود را آن گونه که به صلاح دین و دنیای آنان است رقم بزنند. امام علی علیه السلام می‌فرماید:

مِنْ اَعْتَبَرَ اَبْصَرَوْ مَنْ اَبْصَرَ فَهَمْ وَمَنْ فَهَمَ عِلِمٌ. (شریف الرضی، ۱۴۱۴ق، ص ۵۰۶)

هر آن کس که عبرت گیرد بینا می‌شود و کسی که بینا شود، می‌فهمد و آن کس که بفهمد دانا می‌شود.

عبرت‌گیری از گذشته که به دانایی امت اسلامی در زمان حال منتهی شود، به

۱. «أَيُّ بُنَيَّ إِنِّي وَإِنْ لَمْ أَكُنْ عُمرْتُ عُمَرُ مَنْ كَانَ قَبْلِي فَقَدْ نَظَرْتُ فِي أَعْمَالِهِمْ وَفَكَرْتُ فِي أَخْبَارِهِمْ وَ سِرَّتْ فِي أَثَارِهِمْ حَتَّى عُدْتُ كَأَحَدِهِمْ بَلْ كَأَنِّي بِمَا انْتَهَى إِلَيَّ مِنْ أُمُورِهِمْ قَدْ عُمرْتُ مَعَ أَوْلِهِمْ إِلَى آخِرِهِمْ فَعَرَفْتُ صَفْوَ ذَلِكَ مِنْ كَدْرِهِ وَ نَفْعَهُ مِنْ صَرَرِهِ».

آنان راه را نشان می‌دهد و شیوهٔ مقابله با دشمنان، کنار آمدن با حوادث روزگار و نیز دوست و دشمن آنان را به ایشان می‌نمایاند و زمینه‌ساز موفقیت‌های آنان در حال و آینده می‌شود.

### زیارت بقیع، بیدارکنندهٔ مسلمانان

بقیع محل دفن بسیاری از اصحاب پیامبر اکرم ﷺ و بزرگان اسلام در طول تاریخ است. مطالعه تاریخ صدر اسلام نشان می‌دهد که آنان با تلاش‌ها، فداکاری‌ها و جدیت خود در راه گسترش اسلام به همه جهان قدم‌های بزرگی برداشتند و افتخارات بزرگی برای مسلمانان کسب کردند.

اما به تدریج مسلمانان دچار پس‌رفت شدند و بسیاری از افتخاراتشان را از دست دادند؛ به‌گونه‌ای که امروزه کشورهای اسلامی جزء ممالک عقب‌مانده و ضعیف به حساب می‌آیند و در محاسبات جهانی جایگاهی ندارند. این امر دلایل متعددی می‌تواند داشته باشد که یکی از دلایل مهم آن عبارت است از فاصله گرفتن از تعالیم وحی و آموزه‌های دینی. آن هنگام که مسلمانان فرامین الهی و توصیه‌های رسول خدا را سرلوحه امور خود قرار داده بودند، هیچ مانعی نمی‌توانست جلوی پیشرفت آنان را بگیرد. علت دیگر عقب‌ماندگی مسلمانان در مسیر تحولات بشری، عبارت است از دنیازدگی و پرداختن به لذت‌های دنیوی و هواهای نفسانی، آلودگی‌های اخلاقی، مفاسد و دنیاپرستی. این امور جامعه را به لذت‌های زودگذر دنیوی مشغول می‌کند، همت آنان را در خوشی‌های دنیایی پایین می‌آورد، آنان را از خدا غافل می‌کند و در نهایت از صعود به قله‌های پیشرفت و ارتقای جایگاه جهانی باز می‌دارد. (سایت پرسمان دانشگاهیان (<https://www.porseman.com/article/175712>); و این همان چیزی است که در جامعه اسلامی در طول تاریخ رخ داده است.

زیارت قبرستان بقیع یادآور بزرگان صدر اسلام است که در راه خدا و دین او سراز پانمی شناختند، دستورات خدا و رسول او را با گوش جان می شنیدند و با همه وجود به کار می بستند. امیال نفسانی و لذت های زودگذر دنیوی نمی توانست آنان را به خود مشغول کند و از اهداف بزرگ باز دارد و از این رو در مدت کوتاهی پس از ظهور اسلام، مرزهای دولت اسلامی شرق و غرب عالم آن روز را درنوردید و تا قلب اروپا پیش رفت. بدین ترتیب زیارت بقیع می تواند تلنگری بر جان زائران باشد. فداکاری ها، تلاش ها و کارهایی را که مسلمانان در اوایل ظهور اسلام انجام دادند، به یاد آنان بیاورد و آنان را نسبت به این امر هوشیار کند که اگر مسلمانان به دنبال رسیدن به شکوه و جلال گذشته خود هستند، راه آن بازگشت به تعالیم حیات بخش اسلام و نیز کنار گذاشتن هوس های دنیوی و دنیاپرستی است.

### بقیع، احیاگر روح اقدام و فداکاری در راه دین

کسانی که با تاریخ اسلام و حوادث آن آشنا هستند هنگام زیارت بقیع و مشاهده قبور بزرگان صدر اسلام، به یاد فداکاری ها و جانفشانی های مسلمانان صدر اسلام و همت و حمیت آنان در راه احیای دین حق و دفاع از اسلام می افتند. مطابق فرمایشی از امام علی (علیه السلام): «عَلَى قَدَرِ الْهَمَّةِ تَكُونُ الْحَمِيَّةُ»؛ «حمیت هر کس به قدر همت اوست»؛ (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق، ص ۴۵۱). یعنی هر کس همت و احساس ننگ او از نقص ها بیشتر باشد، سعی او در رفع آنها زیادتر است.

همت و انگیزه مسلمانان در زمان پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) و مدتی پس از آن به قدری بالا بود که وجود هیچ گونه نقص و ضعف و ناتوانی را برپیکره اسلام برنمی تابیدند و برای پیشرفت اسلام و اعلاای کلمه حق حاضر به هر گونه تلاش و جانفشانی بودند. این گونه بود که آنان توانستند در آن مدت کم علاوه بر گسترش آیین اسلام در شبه جزیره

عربستان، پا را از آن منطقه فراتر بگذارند و دو حکومت بزرگ آن زمان (پادشاهی ایران و امپراتوری روم) را به زانو درآورند و تا قلب اروپا (اندلس) پیش بروند. آنان به این فرمایش خداوند در قرآن کریم یقین داشتند:

﴿هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ﴾. (توبه: ۳۳ و صف: ۹)

او کسی است که رسولش را با هدایت و آیین حق فرستاد تا آن را بر همه آیین‌ها غالب کند؛ هرچند مشرکان کراهت داشته باشند.

بنابراین از هیچ کس و هیچ چیز نمی‌هراسیدند و با اطمینان به وعده‌های دنیوی و اخروی پروردگار به پیش می‌رفتند.

زیارت مزار آن بزرگان در بقیع باعث تقویت روحیه تلاش و فداکاری زائران می‌شود و آنان را برای تلاش در راه اعتلای اسلام و مسلمانان در جهان امروز برمی‌انگیزد. همچنین به آنان این نکته را القا می‌کند که اگر می‌خواهید آن دوران تکرار شود و آن پیشرفت‌ها و اعتلای دین حق اتفاق بیفتد، باید همان تلاش‌ها، جانفشانی‌ها و حمیت‌ها احیا شود. بدون همت والا و از جان‌گذشتگی برخاسته از انگیزه الهی و دینی، دستیابی به آن اعتلا و پیشرفت پیشین امکان‌پذیر نیست. خداوند سرنوشت هیچ قوم و ملتی را تغییر نمی‌دهد، مگر آنکه آنان آنچه را در خودشان است تغییر دهند.<sup>۱</sup>

براین اساس زیارت بقیع می‌تواند مسلمانان را از خواب غفلت و دنیازدگی، که باعث و بانی عقب ماندگی‌ها و پس‌رفت‌ها در طول تاریخ است، بیدار کند. آنان را به حرکت وادارد، به آنان برای اقدام در راه اعتلای اسلام انگیزه و روحیه بدهد و زمینه‌ساز پیشرفت اسلام در عرصه‌های گوناگون باشد.

۱. ﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ﴾ (رعد: ۱۱)

## بقیع و احساس خشم و بیزاری نسبت به دشمنان اسلام

برائت و بیزاری از دشمنان و مشرکان یکی از امور بسیار مهم قرآنی است که در آیات بسیاری به آن اشاره شده است؛ برای نمونه خدای متعال حضرت ابراهیم علیه السلام را در زمینه برائت از مشرکان به عنوان الگو معرفی کرده و می‌فرماید:

﴿قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَآءُا مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّى تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحْدَهُ...﴾ (ممتحنه: ۴)

برای شما در [زندگی] ابراهیم و کسانی که با اویند سرمشقی نیکوست. آن‌گاه که به قوم خود گفتند: «ما از شما و از آنچه به جای خدا می‌پرستید بیزاریم، به شما کفر می‌ورزیم و میان ما و شما دشمنی و کینه همیشگی پدیدار شده تا آنکه به خدای یگانه ایمان آورید.

علاوه بر قرآن کریم در سیره امامان معصوم علیهم السلام نیز برائت جایگاه خاص و ویژه‌ای دارد. امام صادق علیه السلام فرمودند:

لَا إِيمَانَ بِاللَّهِ إِلَّا بِالْبَرَاءَةِ مِنْ أَعْدَاءِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ. (شیخ صدوق، ۱۳۶۲ ش، ج ۲، ص ۶۰۹)

ایمان به خدا تحقق نمی‌یابد، مگر با برائت و بیزاری از دشمنان خدا.

می‌بینیم که رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله نیز در طول دوران رسالت خود همواره با مشرکان در حال درگیری و مبارزه بودند. اصحاب آن حضرت نیز در این راه از او پیروی می‌کردند و نهایت همکاری را با او داشتند. درگیری‌ها و خصومت‌ورزی‌ها میان مسلمانان و دشمنان در طول دوران رسالت رسول خدا صلی الله علیه و آله امری غالب و فراگیر بود و در این راه بسیاری از اصحاب آن حضرت به شهادت رسیدند. مهم‌ترین جنگ‌های آن حضرت

از قبیل بدر، احد، احزاب و حنین با مشرکان اتفاق افتاد و در نهایت نیز امام علی (ع) را مأمور کرد تا آیات ابتدایی سوره توبه (برائت) را، که در اعلام برائت و بیزاری از مشرکان نازل شده بود، برای حجاج قرائت کند.

زیارت مزار اصحاب رسول خدا (ص) که در قبرستان بقیع به خاک سپرده شده اند (مانند برخی از شهدای احد که در بقیع مدفون اند)، یاد آن مبارزات پیامبر (ص) و اصحاب ایشان با مشرکان و دشمنان اسلام را در خاطر زائران زنده می کند. بر این اساس زیارت مزار اصحاب رسول گرامی اسلام در قبرستان بقیع، به ویژه آنان که در جنگ ها به شهادت رسیده اند، انگیزه افراد را در بیزاری و خصومت ورزی با دشمنان اسلام تقویت می کند و آنان را به سوی عمل به این آموزه بزرگ دینی فرامی خواند.

### بقیع، نمادی از اتحاد جهان اسلام

یکی از نیازهای اساسی انسان ها، نیاز به پیوند و دوستی با دیگران و ارتباط با آنان است. روان شناسان بسیاری به این موضوع پرداخته و اهمیت آن را خاطر نشان کرده اند. برای مثال، آراهام مزلو، نیاز به تعلق و پیوند با دیگران را پس از نیازهای فیزیولوژیک و نیاز به ایمنی، مهم ترین نیاز انسان ها می شمارد که ارضای آن، سلامتی روانی افراد را به دنبال می آورد. اگر این نیاز به درستی ارضا نشود افراد دچار احساس تنهایی و پوچی می شوند و مشکلات روان شناختی فراوانی دامنگیر آنان می شود (بشیری و حیدری، ۱۳۹۶ ش، ص ۴۲۹).

موضوع ارتباط و پیوند انسان ها با یکدیگر در قالب اسلامی و در سطح وسیع جهان اسلام، خود را با اتحاد مسلمانان جلوه گرمی سازد. بر این اساس، اسلام نیز برای پیوند و ارتباط مسلمانان با یکدیگر و به تعبیر دیگر، اتحاد مسلمانان بسیار اهمیت قائل است.

﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا...﴾ (آل عمران: ۱۰۳)

و همگی به ریسمان خدا چنگ زنید و پراکنده نشوید و نعمت خدا را بر خود یاد کنید. آن گاه که دشمنان [یکدیگر] بودید، پس میان دل های شما الفت انداخت تا به لطف او برادران هم شدید.

خداوند برای حفظ وحدت میان مسلمانان به آنان دستور می دهد که اگر دو گروه از مؤمنان با یکدیگر به نزاع برخاستند، آنان را آشتی دهند:

﴿وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا﴾ (حجرات: ۹)

و هرگاه دو گروه از مؤمنان با هم به نزاع و جنگ پردازند، آنها را آشتی دهید. بقیع قبرستانی است که همه مذاهب اسلامی به آن توجه دارند و با دیده احترام به آن می نگرند؛ زیرا بزرگان اسلام در آنجا مدفون هستند. احترام به اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام نه تنها مختص به شیعیان، بلکه برای همه مسلمانان است؛ چراکه آنها فرزندان و ذریه رسول خدا صلی الله علیه و آله هستند که قرآن کریم دوستی با آنان را واجب و مزد رسالت شمرده است:

﴿قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى﴾ (شوری: ۲۳)

بگو: من هیچ پاداشی از شما بر رسالتم درخواست نمی کنم، جز دوست داشتن نزدیکانم (اهل بیتم).

همچنین همسران پیامبر صلی الله علیه و آله، به تعبیر قرآن کریم، مادران مؤمنان هستند (احزاب: ۶) و از این رو مسلمانان به آنان احترام می گذارند. دختران پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، ابراهیم پسر رسول خدا صلی الله علیه و آله و اصحاب رسول خدا (همچون عثمان بن مظعون، شهدای احد و...) و بسیاری از بزرگان اسلام در بقیع مدفون هستند و مسلمانان به آنان احترام می گذارند.

صبحگاهان هنگام ورود مسلمانان به قبرستان بقیع شاهد حضور افراد از همه فرق و مذاهب شیعه و سنی هستیم. در آنجا فرقه و مذهب خاصی مطرح نیست. مسلمانان با هر فرقه و مذهبی زیارت بزرگان مدفون در بقیع را ارج می‌نهند و آن را عبادت به حساب می‌آورند. بدین ترتیب بقیع نمادی است از اتحاد و انسجام مسلمانان جهان اسلام. بقیع یکی از نقاط مشترک همه مسلمانان است که می‌توانند از آن برای تقویت نگاه مثبت به یکدیگر و همگرایی بیشتر استفاده کنند.

### بقیع، آشکارکننده زشتی و ناپهنجاری جمود و تحجر در دین

تعصب، افراط‌گرایی و جمود در فهم دین یکی از بلایای بزرگی است که دامن اسلام را گرفته و مشکلات بسیاری برای آن پدید آورده است. اعتقادات و رفتارهای خلاف طبع بشر، استفاده از جهالت و عوام‌زدگی مردم و تمسک افراطی به ظواهر دین از نشانه‌های مهم تحجر بر شمرده شده است.

یکی از فرقه‌های بزرگ متحجری که از قرون گذشته تا امروز تداوم یافته و ضربات سنگینی بر پیکر اسلام وارد کرده، وهابیت است. این فرقه با سیطره بر اماکن مقدس مسلمانان در مکه و مدینه، به اسم اسلام و زنده کردن اسلام واقعی، دست به رفتارهای بسیار شنیعی زدند که یکی از آنها تخریب قبور و بارگاه‌های قبرستان بقیع است.

علما و پیروان همه مذاهب اسلامی برای بزرگان صدر اسلام احترام قائلند و آنان را دوست دارند. آنان همچنین برای قبور آنان احترام قائلند. در جای جای سرزمین‌های اسلامی مزارهای بزرگان اسلام محترم است. برای آنان بارگاه‌های باشکوه ساخته‌اند و در آن مکان‌ها به عبادت و راز و نیاز با خدا می‌پردازند. مسلمانان همچنین به مدفون‌شدگان در آن مزارها توسل می‌جویند و برای روا شدن حاجاتشان نزد خداوند، از آنان استمداد می‌جویند.

آنچه در مقابر بزرگان اسلام در قبرستان بقیع اتفاق افتاده، دقیقاً عکس آن چیزی است که در سرزمین‌های اسلامی مشاهده می‌شود. حاکمان و بزرگان سعودی در اقدامی خلاف عقل و انسانیت، با پیروی از تفکرات ابن تیمیه (ت ۷۲۸ ق) و محمد بن عبدالوهاب (ت ۱۲۰۶ ق)، بارگاه‌های بزرگان اسلام را تخریب کرده و حتی اجازه گذاشتن یک سنگ قبر روی آنها را هم نمی‌دهند. این وضعیت شرایط اندوهناک و توهین آمیزی را در قبال آنان ایجاد کرده است.

هر کس که کمترین روشن بینی داشته باشد با مشاهده وضعیت کنونی بقیع از یک سو بر نادرستی چنین تفکری، که هدم قبور را جزء دین می‌شمارد، شهادت می‌دهد و از سوی دیگر از جمود و تحجر وهابیان احساس آزرده‌گی می‌کند و زشتی و نابهنجاری آن را با تمام وجود درک می‌کند. وضعیت کنونی بقیع به روشنی یک ضد تبلیغ علیه وهابیت و مایه دوری مسلمانان از این فرقه ضاله و منحط است.

### نتیجه‌گیری

در این نوشتار مشاهده کردید که زیارت قبرستان بقیع، کنار بُعد دینی، از جنبه تربیتی - روان شناختی نیز قابل بررسی است و دقت در این جنبه ما را با کارکردهای مهم آن آشنا می‌کند. در واقع نویسندگان در این مقاله نشان داد که آثار و ابعاد زیارت قبرستان بقیع را نباید در جنبه معنوی و اخروی آن خلاصه کرد. این قبرستان به دلیل آنکه گروهی از بزرگان اسلام و نزدیکان رسول خدا ﷺ را در بر گرفته، محل توجه عموم مسلمانان از همه فرقه‌ها و مذاهب است؛ از این رو از ابعاد مختلف توجه امت اسلامی را به خود جلب کرده است.

قبرستان بقیع از سویی موجبات حزن و اندوه مسلمانان (به ویژه شیعیان) را موجب می‌شود و از سوی دیگر احساس افتخار نسبت به این بزرگان را در افراد پدید

می آورد و به آنان انگیزه حرکت، جهاد و اقدام می دهد. بیان مطالب بیان شده در این مقاله می تواند زمینه ساز حرکت عملی مسلمانان را فراهم آورد و انگیزه آنان را در راه اقدام برای سربلندی مسلمانان تقویت کند.

### فهرست منابع

۱. قرآن کریم (۱۳۸۰ش)، ترجمه ناصر مکارم شیرازی، تحقیق و تصحیح: هیئت علمی دارالقرآن الکریم دفتر مطالعات تاریخ و معارف، تهران، دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
۲. نهج البلاغة، شریف الرضی، محمد بن حسین (۱۴۱۴ق)، نسخه صبحی صالح، قم، هجرت، چاپ اول.
۳. اربلی، علی بن عیسی (۱۳۸۱ق)، کشف الغمة فی معرفة الأئمة، تبریز، بنی هاشمی، چاپ اول.
۴. بشیری، ابوالقاسم، حیدری، مجتبی، (۱۳۹۶ش) راون شناسی شخصیت نظریه های شخصیت بانگرش به منابع دینی، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام، چاپ اول.
۵. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد (۱۴۱۰ق)، غرر الحکم و درر الکلم، قم، دارالکتاب الإسلامی، چاپ دوم.
۶. سایت پرسمان دانشگاهیان (<https://www.porseman.com/article/175712>)
۷. شیخ صدوق، محمد بن علی بن بابویه (۱۴۱۳ق)، من لا یحضره الفقیه، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ دوم.
۸. ----- (۱۳۶۲ش)، الخصال، قم، جامعه مدرسین، چاپ اول.
۹. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق)، الروضة من الکافی، تهران، دارالکتب الإسلامیة، چاپ چهارم.
۱۰. مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳ق)، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار أئمة الأطهار، بیروت، دار إحياء التراث العربی.
۱۱. مسلم بن حجاج (۱۴۱۲ق)، صحیح مسلم، قاهره، دارالحديث، چاپ اول.

